

Arvamuse avaldamine lastekaitseseaduse ja täitemenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu kohta

MTÜ Sa Suudad tänab sotsiaalministeeriumi võimaluse eest avaldada arvamust lastekaitseseaduse ja täitemenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu kohta. Käesoleva arvamuse koostamisesse oleme kaasanud oma MTÜ liikmeid ehk noori, kes on erinevate spetsialistidega oma nooruspõlves kokku puutunud.

Tunnustame riiki seaduseelnõu algatamise eest ja toetame selle eesmärki kaitsta abivajavate laste õigusi tänasest paremini.

Alljärgnevalt on esitatud MTÜ Sa Suudad tähelepanekud, mida palume võimaluse korral täiendavalt arvesse võtta

- 1. Märkus eelnõu ja seletuskirja vastuolu kohta ning ettepanek § 17 täpsustamiseks.** Eelnõus on välja toodud, et seaduse § 17 lõike 1 punktist 3 jäetakse välja sõna „viivitamata“. Samas on eelnõu seletuskirjas selgitatud, et senine nõue hinnata lapse abivajadust viivitamata asendatakse nõudega teha seda esimesel võimalusel, kuna viimane on sisuliselt korrektsem ja realistlikum. Juhime tähelepanu, et eelnõu tekst ja seletuskiri ei ole selles osas kooskõlas. Kui seaduse tekstist jäetakse sõna „viivitamata“ täielikult välja, ei kajastu seaduses enam selget ajalist kohustust abivajaduse hindamise alustamiseks. See võib tekitada praktikas ebaselgust ning viia hindamise põhjendamatu edasi lükkamiseni. Arvestades, et lapse abivajaduse hindamine on keskse tähtsusega lapse ja pere toetavate meetmete planeerimisel ning edasiste sekkumiste õigeaegsel rakendamisel, peame oluliseks, et seaduses säiliks ajaline orientiir.
Seetõttu teeme ettepaneku täpsustada § 17 lõike 1 punkti 3 sõnastust selliselt, et sõna „viivitamata“ asendatakse sõnadega „**esimesel võimalusel**“. See tagaks seaduse teksti ja seletuskirja omavahelise kooskõla ning looks üheselt mõistetava ja sisuliselt põhjendatud nõude abivajaduse hindamise alustamiseks.
- 2. Teeme ettepaneku täiendada § 29 lõiget 7 viisil, mis tagab, et abivajaval lapsel on mitte ainult formaalne, vaid ka realselt teostatav ja arusaadav õigus** esitada arvamusi ja kaebusi teda puudutava abi osutamise kohta ja kaaluda § 29 lõike 7 sõnastuse **loogilist ühtlustamist § 36 regulatsiooniga**, mis käsitleb lasteasutuses viibiva lapse õigust esitada arvamusi ja kaebusi, kus on kirjeldatud, et kaebused tuleb registreerida ja vajadusel lasteasutuse töökorralduses muudatusi teha. Noorte kogemustele tuginedes on oluline, et lapse õigus anda tagasisidet ja esitada kaebusi ei jääks pelgalt deklaratiivseks, vaid oleks **kogu abistamine protsessi vältel sisuliselt toimiv ja lapsele arusaadav protsess**. Mitmed noored on oma kogemustes välja toonud, et isegi juhul, kui nad teadsid, et neil on õigus esitada kaebus (enamik ei teadnud) või anda tagasisidet lastekaitsetöötaja tegevuse kohta, suunati neid korduvalt erinevate isikute juurde. See muutis protsessi segaseks ja koormavaks. Sageli ei olnud noortel selget arusaama kellele kaebus esitada, kuidas kaebuste menetlemine toimub, millised sammud järgnevad pärast arvamuse või kaebuse esitamist. Ka juhtudel, kus noor lõpuks oma arvamuse või kaebuse edastas, puudus sageli

tagasiside selle kohta, kas ja milliseid otsuseid või muudatusi selle alusel tehti. Selline kogemus **vähendab usaldust süsteemi vastu** ning pärsib lapse tegelikku õigust olla kaasatud teda puudutavatesse otsustesse.

Seetõttu peame oluliseks, et kohaliku omavalitsuse üksusel oleks seadusest tulenev **selge ja üheselt mõistetav kohustus** registreerida lapse esitatud arvamused ja kaebused, anda lapsele nende kohta **õigeaegset, arusaadavat ja sisulist tagasisidet**, ning vajaduse korral teha lapse huvidest lähtuvaid muudatusi.

Samuti peab lapsele kogu protsessi vältel olema korduvalt ja selgelt selgitatud, millised on tema õigused, kelle poole ta saab pöörduda ning milline on kaebuste esitamise ja menetlemise kord. See eeldab, et kohalikel omavalitsustel on olemas lihtne, üheselt mõistetav ja lapsele ligipääsetav kaebuste esitamise mehhanism.

Kuigi seletuskirjas on kaebuste käsitlemise põhimõtteid kirjeldatud, peame oluliseks kaaluda nende põhimõtete **selgesõnalist sätestamist ka seadusetasandil**, et tagada lapse õiguste tegelik ja ühtlane rakendamine praktikas.

3. **Teeme ettepanekud § 29 lõike 8 täpsustamiseks.** Kuigi § 29 lõike 8 sätestab kohustuse selgitada välja ja dokumenteerida lapse arvamus ning lisada see kohustuslikule juhtumiplaanile, on praktikas lapse arvamuse väljaselgitamine ja kajastamine sageli pigem formaalne kui sisuline. Nii varasemad uuringud kui ka MTÜ Sa Suudad noorte kogemused näitavad, et lapse arvamus võib küll olla dokumendis märgitud, kuid see ei ole alati mõjutanud otsuseid ega olnud lapsele endale arusaadaval viisil selgitatud, kas ja kuidas tema seisukohti arvesse võeti.

Seletuskirjas on põhjendatult rõhutatud, et lapse arvamuse väljaselgitamine ei ole ühekordne toiming, vaid järjepidev protsess ning et lapse arvamus võib aja ja asjaolude muutudes muutuda. Samuti on selgitatud, et lapse arvamuse küsimine on osa lapse huvide väljaselgitamisest ja kaasamisest ning et seda peavad tegema ka teised lapsega töötavad isikud, mitte ainult kohaliku omavalitsuse esindajad. Samas jääb see põhimõte praegu peamiselt seletuskirja ja hea tava tasandile ega kajastu seaduse tekstis piisava selguse ja siduvusega. Täiendava murekohana peame oluliseks rõhutada, et lapse arvamuse väljaselgitamine ei saa piirduda üksnes lapse käest küsimisega, kas kavandatav otsus või teenus talle „sobib“. MTÜ Sa Suudad noored on toonud välja, et praktikas küsitakse lapselt sageli formaalselt, kas miski „sobib“, millele noored vastavad jaatavalt sooviga vestlus kiiresti lõpetada või teadmata, mida kavandatav otsus või teenus nende jaoks sisuliselt tähendab. Selline näiline nõusolek ei ole võrdsustatav teadliku ja sisulise arvamuse avaldamisega.

Lapse sisuline kaasamine eeldab, et enne arvamuse küsimist selgitatakse lapsele arusaadavas, tema vanust ja arengutaset arvestavas keeles, milles kavandatav otsus, teenus või sekkumine seisneb, millised võivad olla selle võimalikud mõjud, kestus ja alternatiivid ning milline on lapse roll edasises protsessis. Alles seejärel saab lapse arvamust pidada teadlikuks ja otsustusprotsessi sisuliselt panustavaks. Arvestades, et seadus on praktikas esmaseks orientiiriks lastekaitsetöötajatele ja teistele lapsega töötavatele spetsialistidele, peame oluliseks, et lapse arvamuse sisuline roll otsustusprotsessis oleks selgemalt ja siduvamalt sõnastatud ka seaduse

tasandil. See aitaks vältida olukordi, kus lapse arvamuse väljaselgitamine piirdub ühekordse küsimise või vormilise märkega juhtumiplaanis, ning looks tugevama aluse lapse tegelikuks ja tähenduslikuks kaasamiseks teda puudutavatesse otsustesse. Seetõttu teeme ettepaneku täpsustada § 29 lõiget 8 selliselt, et lisaks lapse arvamuse väljaselgitamise ja dokumenteerimise kohustusele oleks seaduses selgesõnaliselt rõhutatud lapse arvamuse järjepidevat väljaselgitamist kogu abivajaduse hindamise ja abi osutamise protsessi vältel, kohustust kajastada juhtumiplaanis, kuidas lapse arvamust on otsuste tegemisel arvesse võetud või miks sellest on põhjendatult kõrvale kaldutud, ning lapsele arusaadavas vormis tagasiside andmist tema arvamuse kasutamise kohta.

4. Teeme ettepanekud § 29 lõike (10) punktide 1-3 täpsustamiseks.

“Kohaliku omavalitsuse üksus lõpetab abivajava lapse juhtumikorralduse, kui:”

1) *“juhtumiplaani osaks olevas tegevuskavas seatud eesmärgid on täidetud, lapse abivajadus on rahuldatud ning kuue kuu jooksul tegevuskava täitmisest ei ole ilmnenud uut abivajadust.”*

Ettepanek sõnastuseks: juhtumiplaani osaks olevas tegevuskavas seatud eesmärgid on täidetud, lapse abivajadus on rahuldatud ning kuue kuu jooksul tegevuskava täitmisest ei ole ilmnenud abivajadust uuesti. Leiame, et sõna „uus abivajadus“ võib olla eksitav, kuna see viitab pigem uue probleemiliigi tekkimisele, mitte sama abivajaduse võimalikule taastekkele või tagasilangusele.

2) *“lapse elukohavahetuse tulemusena muutub lapsele abi osutav kohaliku omavalitsuse üksus”*

Kuigi eelnõu seletuskirjas on märgitud, et juhtumikorraldust lõpetav KOV peab veenduma abi jätkumises uues omavalitsuses, ei ole see kohustus seaduse tasandil selgesõnaliselt sätestatud. Sotsiaalkindlustusameti 2024. aasta „Lasteabi tulemuslikkuse uuring“ toob välja, et lastekaitse ja lasteabi protsessides esineb Eestis jätkuvalt info liikumise ja vastutuse ülemineku katkestusi, eriti KOV-ide vahetumise korral. Selgete üleandmise reeglite puudumine suurendab riski, et laps ja pere jäävad ajutiselt abita. Samuti on HAAB Consulting mitmes KOV-ide sotsiaal- ja lastekaitseteenuseid käsitlevas analüüsis osutanud, et formaalne vastutuse lõppemine ilma sisulise üleandmiseta loob süsteemseid hallalasi, kus ei ole selge, kes vastutab lapse juhtumist eest. Seetõttu on oluline, et seadus sätestaks vastutuse ülemineku tingimuse üheselt ja kohustuslikult. Meiepoolne ettepanek seaduse lõike sõnastuseks: lapse elukohavahetuse tulemusena muutub lapsele abi osutav kohaliku omavalitsuse üksus, tingimusel, et juhtumikorraldust lõpetav kohaliku omavalitsuse üksus on dokumenteeritult veendunud, et lapse uue elukoha järgne kohaliku omavalitsuse üksus on asunud lapsele abi osutama.

3) *“laps saab täisealiseks”*

Kuigi lastekaitseseadus reguleerib last kuni 18. eluaastani, näitavad nii Eesti

uuringud kui ka MTÜ Sa Suudad noorte kogemus, et täisealiseks saamine on paljude noorte jaoks üks haavatavamaid perioode, eriti kui laps/noor on veel abivajadusega. Sotsiaalkindlustusameti „Lasteabi tulemuslikkuse uuring“ toob esile, et noorte abivajadus ei lõppe sageli automaatselt täisealiseks saamisega ning teenuste järsk katkemine võib süvendada toimetulekuraskusi. Uuring rõhutab vajadust parema ülemineku planeerimise järele laste- ja täiskasvanuteenuste vahel. Tallinna ja Tartu Ülikooli sotsiaaltöö ja lastekaitse valdkonna uurimustes on samuti osutatud, et arenguline küpsus ei pruugi kattuda vanuselise täisealisusega ning toetavate teenuste katkestamine pelgalt vanusepiiri alusel võib suurendada noore haavatavust. Ka MTÜ Sa Suudad noorte kogemused kinnitavad, et just täisealiseks saamise hetk oli periood, mil tugi järsult kadus, kuigi abivajadus püsis. Meiepoolne ettepanek sõnastuseks: laps saab täisealiseks, välja arvatud juhul, kui lapse abivajadus jätkub. Sel juhul peab kohaliku omavalitsuse üksus enne lapse 18-aastaseks saamist tagama juhtumikorralduse ülemineku täisealiste teenustele, määrama vastutava spetsialisti ning veenduma, et noor teab, kust ja kuidas ta edaspidi abi saab.

5. **Ettepanek § 36 lõike 1 täpsustamiseks.** Soovime tõstatada küsimuse, kas ja millisel määral oleks põhjendatud laiendada seaduses nimetatud isikute ja asutuste ringi, kellega lapsel on õigus lasteasutuse tegevuse kohta arvamusi ja kaebusi esitamiseks ühendust võtta. Leiame, et lisaks eelnõus nimetatud isikutele võiks seadus võimaldada lapsel pöörduda ka muude sõltumatute asutuste või organisatsioonide poole, kelle põhikirjalisteks või seadusest tulenevateks ülesanneteks on laste ja noorte õiguste edendamine, kaitse ja huvide esindamine (nt laste ja noortega tegelevad vabaühendused, PPA vms).

Võimalik sõnastusettepanek: „Lasteasutuses viibival lapsel on õigus kellestki sõltumata võtta ühendust last kasvatava isiku, lastekaitsetöötaja, lasteabi, õiguskantsleri või muu asutuse või organisatsiooniga, kelle ülesannete hulka kuulub laste ja noorte õiguste edendamine ja kaitse, ning esitada neile lasteasutuse tegevuse kohta arvamusi ja kaebusi võimetekohasel viisil.“

Praktikas ei pruugi laps alati tajuda lastekaitsetöötajat, lasteasutust või kohaliku omavalitsuse süsteemi turvalise ja usaldusväärse pöördumiskohana, eriti olukordades, kus lapse kaebus või arvamus on seotud just nende samade süsteemide või spetsialistide tegevusega. Seda tõid välja ka MTÜ Sa Suudad noored, kes on lasteasutus(t)es viibinud. Lapse jaoks võib sõltumatu kolmas osapool – sealhulgas laste ja noorte õigustega tegelev vabaühendus – olla esmane ja turvalisem kontakt, kelle poole pöörduda, et oma kogemust sõnastada, nõu küsida või toetust saada. Selline pöördumine ei asenda ametlikku kaebemenetlust, kuid võib olla oluline esimene samm lapse hääle kuuldavaks tegemisel ning toetada lapse õigust osaleda ja olla ära kuulatud. Seetõttu leiame, et seaduse tasandil võiks võimaldada lapsel pöörduda ka selliste sõltumatute asutuste või organisatsioonide poole, kelle eesmärk on laste ja noorte õiguste kaitse ja edendamine, suurendades seeläbi lapse tegelikku ligipääsu oma õiguste kasutamisele, lisaks muidugi on oluline, et asutus, kellel poole pöördutakse peab vastutama, et see info ka vajalike otsustajateni jõuab.

Kaks üldist seaduseülest, kuid meie organisatsiooni vaatest, olulist tähelepanekut:

1. Vanema ja perekonna toetamise olulisus lapse heaolu tagamisel

Kuigi tegemist on lastekaitseseadusega, ei ole last võimalik tulemuslikult abistada ega kaitsta, arvestamata keskkonda, kus ta kasvab ja elab. Lapse heaolu, toimetulek ja areng on lahutamatult seotud perekondliku keskkonnaga ning eelkõige vanema võimekusega pakkuda lapsele turvalisust, hoolt ja tuge. Lapse raskused ei teki seejuures isoleeritult, vaid kujunevad suhetes ja süsteemis, milles laps elab.

Seetõttu ei ole lapse heaolu tagamine võimalik üksnes lapsele suunatud meetmete kaudu. Tulemuslik ja püsiv sekkumine eeldab, et lapse toetamisega paralleelselt tegeletakse **sisuliselt ja süsteemselt ka last kasvatavate isikute ning perekonna kui terviku toetamisega**.

Eesti lastekaitseseaduses on vanema toetamise kohustus valdavalt sõnastatud üldpõhimõtete ja korralduslike kohustustena. Meie hinnangul ei loo see piisavalt selget ega siduvat raamistikku vanemate toimetuleku, vanemlike oskuste arendamise ning pere kui terviku süsteemseks toetamiseks. Eelkõige puudub kohustus **planeerida, rakendada ja hinnata** vanemale suunatud toetavaid meetmeid sama selgelt ja järjepidevalt nagu lapsele suunatud abi ning selge ootus, et vanem on **aktiivne toetuse sihtgrupp ja partner**, mitte pelgalt sekkumise objekt või lapse kõrvalosaline.

Eesti teadusuuringud kinnitavad, et lapse kogemus ja kaasatus lastekaitstes on otseselt seotud sellega, kuidas kaasatakse ja toetatakse tema perekonda.

Haap Consulting ja Tallinna Ülikooli uuring (2022) näitas, et laste kaasatus KLAT-i suunamise protsessis oli madal ning laste teadlikkus neile määratud teenuste sisust ja eesmärkidest väga puudulik. See viitab olukorrale, kus sageli ei ole piisavalt kaasatud mitte ainult laps, vaid ka vanem ja pere, kellel puudub selge arusaam sekkumiste eesmärgist ja loogikast. Lauri, Lehtme ja Toros (2020) leidsid, et laste kogemused esimesest kontaktist lastekaitsetöötajaga varieeruvad tähenduslikust osalusest kuni minimaalse kaasatuseni ning partnerlusel põhinev dialoog lapse ja spetsialisti vahel on sageli nõrk või puudub. Selle tulemusel ei pruugi lapse ega pere tegelikud vajadused, ressursid ja tugevused olla piisavalt kaardistatud.

Mõlema uuringu tulemused osutavad selgelt, et ainult lapsega töötamine ei ole piisav ning tulemuslik sekkumine eeldab pere ja vanema sisulist kaasamist dialoogi, otsustusprotsessi ja toetuse planeerimisse.

ÜRO lapse õiguste konventsioonist tuleneb, et vanemate toetamine on lapse õiguste tagamise eeltingimus, mitte kõrvaltegevus. Riigil on positiivne ja aktiivne kohustus toetada vanemaid lapse kasvatamisel ning lapse heaolu ei ole lahutatav perekonna toetamisest. Ka rahvusvahelised uuringud (nt Archard ja Skivenes, 2009) rõhutavad, et lapse osalus ja kaitse eeldavad dialoogi ja partnerlust perega, kuna lapse heaolu sõltub laiemast peresüsteemist ja suhete kvaliteedist. Ka süsteemsele pereteraapia käsitlemisele tuginedes, lapse sümptomid ja

raskused peegeldavad sageli perekondliku süsteemi tasakaalutust, mitte üksnes lapse individuaalset toimetulekut. Nii struktuurse pereteraapia kui ka perekonnasüsteemide teooria rajajad rõhutavad, et püsivad muutused lapse heaolus tekivad eeskätt siis, kui toetatakse ja muudetakse perekondlikke suhteid, rolle ja suhtemustreid.

Eelnimetatud vaatenurkadest ei tohiks vanem olla pelgalt administratiivne osaline, vaid **keskne muutuse kandja**, kelle võimestamine on lapse heaolu parandamise eeltingimus.

Mitmed riigid, sealhulgas Soome ja Island, kellega Eesti teeb tihedat koostööd, on selle põhimõtte selgesõnaliselt ka seadusandlusesse kirja pannud. Nendes riikides on vanema toetamine lastekaitse eesmärk ja süsteemi tuum, mitte üksik protsessielement.

Näiteks Soome lastekaitseseaduse § 4 lõige 1 sätestab, et lastekaitse peab toetama vanemaid ja teisi lapse kasvatamise eest vastutavaid isikuid ning olema suunatud nii probleemide ennetamisele kui ka varajasele sekkumisele.

Ning lisaks ka ÜRO laste õiguste komitee 2023. aasta raport rõhutas vajadust parandada perede toimetulekut, sealhulgas nende majanduslikke võimalusi, ning tõi esile, et lastekaitsetöötajad peaksid rohkem jälgima perede olukorda, külastama peresid ja vestlema lastega vahetult.

Ka MTÜ Sa Suudad noorte kogemused kinnitavad, et abi peab olema suunatud perele tervikuna, mitte ainult lapsele. Isegi juhul, kui laps on perest eraldatud, jäävad suhted päritoluperega enamasti püsima. Kui lapse toimetulek on küll paranenud, kuid päritolupere ei ole toetatud, on suur risk, et perega suhtlemise taastumisel lapse raskused süvenevad uuesti.

Eesti lastekaitseseadus on praegu võrreldes nendega pigem üldine ja põhimõtteline, mis ei pruugi tagada vanema toetamise järjepidevat rakendamist praktikas.

Eeltoodust lähtuvalt teeme ettepaneku täiendada Eesti lastekaitseseadust järgnevates teemades:

1. **Seaduse eesmärgi täpsustamine.** Lisada seaduse eesmärgi selgesõnaline rõhuasetus vanema ja perekonna toimetuleku toetamisele kui lapse heaolu edendamise eeltingimusele, sarnaselt Soome ja Islandi lähenemisele. See looks praktikutele ja teenuste kujundajatele üheselt mõistetava ootuse, et vanema toetamine on lapse kaitsmise ja abistamise keskne osa, mitte lisateenus.
2. **Vanemluse toetamise põhimõtte kehtestamine.** Sätestada vanemluse toetamise põhimõtte, mis hõlmab vanemlike oskuste tugevdamist, vanemate emotsionaalset ja sotsiaalset toetust, sekkumiste eesmärgipärast planeerimist ja hindamist. Kuigi praktikas hinnatakse vanemlike oskusi ja kaasatakse vanemaid, ei kohusta seadus praegu piisava selgusega kirjeldama, millist vanemale suunatud tuge pakutakse, mis eesmärgil ja millises ajaraamis. Kui vanemal puuduvad vajalikud oskused, ressursid või toimetulekuvõime, ei ole võimalik tagada lapse püsivat turvalisust.
3. **Pere ja vanema toetamise prioriteedi kehtestamine** Sätestada, et abivajavale lapsele abi osutamisel tuleb eelistada pere ja vanema toetamist juhul, kui see on kooskõlas põhjalikult analüüsitud lapse huvidega. Vanema toimetulek ja oskused

mõjutavad otseselt lapse heaolu ja turvatunnet ning nii Eesti uuringud kui ka rahvusvaheline praktika näitavad, et pere süsteemne toetamine ennetab abivajaduse süvenemist, vähendab asendushoolduse vajadust, suurendab sekkumiste tulemuslikkust.

2. Lastekaitsetöö kvaliteedi ja mõju hindamine

Üheks oluliseks, kuid seni seadusetasandil ebapiisavalt reguleeritud küsimuseks on lastekaitsetöö ning lapse ja pere toetamiseks rakendatavate meetmete kvaliteedi ja mõju hindamine. Kuigi riik eeldab kvaliteedi ja mõjuhindamist vabaühendustelt ja teenuseosutajatelt, puudub lastekaitseseaduses selgesõnaline kohustus hinnata kohaliku omavalitsuse tasandil (ja Sotsiaalkindlustusameti) korraldatava lastekaitsetöö tulemuslikkust ja mõju lapse ning pere heaolule.

Lastekaitsetöö eesmärk ei ole pelgalt teenuste osutamine, vaid lapse ja pere tegeliku heaolu paranemine. Kehtivas lastekaitseseaduses puudub kohustus või mehhanism, mis reguleeriks lastekaitsetöö kvaliteedi ja mõju süstemaatilist hindamist, sealhulgas tulemuspõhist seiret, mõõdetavaid eesmärke või lapse ja pere tagasiside arvestamist. Kvaliteedi ja mõju küsimus on hetkel pigem strateegia- ja juhendmaterjalide tasandil, mitte seadusest tulenev kohustus.

Seetõttu teeme ettepaneku mõelda, kas lastekaitseseaduses võiks olla põhimõte, mille kohaselt tuleb lastekaitsetöö ning lapse ja pere toetamiseks rakendatavate meetmete kvaliteeti ja mõju süstemaatiliselt hinnata, kasutades ühtseid aluspõhimõtteid ning arvestades lapse, pere ja spetsialistide tagasisidet. See looks aluse tõenduspõhisele ja läbipaistvale lastekaitsetööle ning toetaks teenuste pidevat parendamist lapse heaolu huvides.

Suur tänu veelkord võimaluse eest lastekaitse seaduse muudatuse protsessi arvamuse andmise näol panustada. Loodame ka edaspidi igakülgsel koostööle ning oleme valmis jätkuvalt protsessi panustama.

Lugupidamisega

/allkirjastatud digitaalselt/

Enelis Linnas

Juhatuse liige

MTÜ Sa Suudad

Lisa 1

Kasutatud materjalid ja allikad

Archard, J., & Skivenes, M. (2009). *Hearing the Child in Child Welfare Decisions: Comparative Analysis across Europe and Beyond*.

Bowen, M. (1978). *Family Therapy in Clinical Practice*.

Child Protection Act, No. 80/2002. Government of Iceland.

Eesti laste raport ÜRO Lapse Õiguste Komiteele. (2023). Tallinn.

Eesti lastekaitseadus. Riigiteataja. RT I, kehtiv redaktsioon.

Haap Consulting & Tallinna Ülikool. (2022). *Laste kaasatus KLAT-i protsessides*.

Lastensuojelulaki. (2007). 417/2007. Soome.

Lauri, M., Lehtme, I., & Toros, K. (2020). *Eesti laste kogemused lastekaitse protsessides*.

Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*.

MTÜ Sa Suudad. *Noorte kogemused ja tagasiside*.

Sotsiaalkindlustusamet. (2024). *Lasteabi tulemuslikkuse uuring*.

ÜRO Lapse õiguste konventsioon.